

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 6.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.6.17>

УДК 33:159.9]:37.091.12:174

Т. А. Непокупна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри політекономії,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>

Л. І. Яковенко,

д. е. н., професор, професор кафедри політекономії,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4512-7411>

О. Є. Сакало,

к. і. н., доцент, доцент кафедри політекономії, магістр економіки,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-6695>

Н. Л. Матвієнко,

заступник директора з виховної роботи, учитель фізики та інформатики,

Гімназія ім. В. Малика Лубенської міської ради Лубенського району

Полтавської області

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7153-3991>

В. О. Іванова,

здобувач вищої освіти факультету мистецтв (архітектура та урбанізм),

Технічний університет у Кошице, Словаччина

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3769-1655>

**ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ПОВЕДІНКОВИХ НАУК ЯК
МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДЛЯ ЕМПІРИЧНОГО АНАЛІЗУ
СФОРМОВАНOSTІ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

T. Nepokupna,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Political Economy, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University*

L. Yakovenko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Political
Economy, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University*

O. Sakalo,

*PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Political Economy, Master of Economics,
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University*

N. Matvienko,

*Deputy Director for Educational Work, Teacher of Physics and Computer Science,
Gymnasium named after V. Malika of the Lubensk City Council of the Lubensk
District of the Poltava Region*

V. Ivanova,

*Applicant for higher education of the Faculty of Arts (Architecture and Urbanism)
Technical University in Kosice, Slovakia*

**THEORIES OF SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES AS A
METHODOLOGICAL BASIS FOR THE EMPIRICAL ANALYSIS OF THE
FORMATION OF ACADEMIC INTEGRITY IN HIGH SCHOOL
STUDENTS**

У статті розглянуто соціально-економічні і психологічні теорії, в яких автори вивчають поведінку людей, зокрема девіантну. За методологічну основу взято нечесну поведінку у розумінні відсутності доброчесності у поводженні з речами, які належать іншим, що, на нашу думку, стосується і запозичення без дозволу чи згоди автора/власника його тексту, ідеї, відкриття, твору або без належного посилання на авторство, тобто, по суті, є крадіжкою, злочином. Нечесна поведінка завдає суттєвої шкоди не

лише академічному середовищу, а й бізнесу, суспільству, політикуму. Проведено емпіричне дослідження у середовищі старшокласників у Лубенській територіальній громаді Полтавської області. Результати емпіричного дослідження дали можливість з'ясувати наявність сформованості академічної доброчесності у старшокласників та виокремити фактори впливу на чесну або нечесну поведінку.

The article examines socio-economic and psychological theories in which the authors study human behaviour, in particular deviant behaviour. The methodological basis is dishonest behaviour in the sense of the lack of integrity in dealing with things that belong to others, which, in the researchers' opinion, also applies to borrowing without the permission or consent of the authors/owners of their texts, ideas, discoveries and works or without proper reference to authorship that is, in fact, a theft or a crime.

The essence of dishonest behaviour of people is revealed in the theories of social anomie by E. Durkheim and R. Merton, the theory of cultural transfer or imitation by G. Tarde, the differential-association theory of crime by E. Sutherland, the theory of social learning by A. Bandura, the theory of planned behaviour by I. Ajzen and H. Becker's rational approach to the analysis of criminal behaviour.

An empirical study was conducted among high school students in the Lubny Territorial Community of Poltava Region. The results of the empirical study made it possible to find out the presence of the formation of academic integrity in high school students and to single out factors influencing honest or dishonest behaviour.

The survey displayed the indifferent attitude of high school students to violations of the norms of ethical academic behaviour by classmates. Only a small part of students follows the rules of academic integrity, but few of them want to initiate the implementation of these rules in the student body.

The authors identified the main factors influencing the behaviour of high school students in the context of academic integrity, namely: the academic integrity of the environment itself (where everyone follows the rules, the desire to act dishonestly is insignificant, and vice versa), the opinion of classmates or the behaviour of the majority, personality education, increased group control, weighing their chances of success (benefits and interest).

It turns out that some survey results correlate with theories that explain people's dishonest behaviour. In particular, it is the theory of social anomie (social disorganization) by E. Durkheim, the theory of social learning by A. Bandura, the theory of rational analysis of criminal behaviour by H. Becker, and the theory of planned behaviour by I. Ajzen.

The authors emphasize that dishonest behaviour causes significant damage not only to the academic environment, but also to politics, society, and business.

Ключові слова: *соціально-економічні теорії, соціальні і поведінкові науки, девіантна поведінка, нечесна поведінка, академічна доброчесність, академічна недоброчесність, бізнес-середовище*

Keywords *socio-economic theories, social and behavioural sciences, deviant behaviour, dishonest behaviour, academic integrity, academic dishonesty, business environment.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прагнення обґрунтувати мотиви нечесної поведінки з позицій соціально-економічних теорій як методологічної основи дослідження академічної (не)доброчесності актуалізує необхідність проведення емпіричного аналізу сформованості академічної доброчесності у середовищі старшокласників. Адже саме у старшій школі завершується період формування особистісної зрілості та відповідальності – соціальної, психологічної, правової. Важливість дотримання академічної доброчесності зумовлена необхідністю: по-перше,

підтримки цілісності і надійності наукового знання, достовірності наукових досліджень і верифікованості продукованої інформації; по-друге, збереження довіри суб'єкт-суб'єктних (науковець/викладач–науковець/викладач, студент–студент) та суб'єкт-об'єктних (науковець/викладач–бізнес/підприємство, науковець/викладач–держава/влада, науковець/викладач–студент/батьки) відносин у системі освіти як виробника позитивних екстерналій; по-третє, розвитку критичного мислення та навиків самостійної інформаційно-аналітичної діяльності; по-четверте, вироблення механізмів контролю за недобросовісними діями учасників науково-освітньої діяльності та санкцій за порушення правил доброчесної поведінки в науці та освіті; по-п'яте, підтримки правовідносин у сфері інтелектуальної власності як сукупності захисту прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності; по-шосте, формування в учнів – майбутніх підприємців – основ доброчесної поведінки для вибудовування стратегії бізнесу у висококонкурентному оточенні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема академічної нечесності і доброчесності широко обговорюється і аналізується науковцями в галузі економіки, соціології, психології, педагогіки, етики, управління та ін. Пояснення нечесної поведінки людей віднаходимо у Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Г. Тарда, Е. Сазерленда, Г. Беккера, А. Бандури, І. Айзена та ін. У вітчизняному науковому просторі дослідженням проблем академічної доброчесності займаються О. Семенов, Г. Хорунжий, О. Кислова, І. Пак та ін. Серед тих, хто приділяє увагу питанням доброчесної поведінки у закладах середньої освіти, слід відзначити Н. Шліхту, Ю. Бреус, Л. Терехову, М. Бобровського, С. Горбачова та ін.

На нашу думку, виокремлення і методологічний аналіз конструювання соціально-економічних теорій, в яких розглядається нечесна поведінка, потребує з'ясування спроможності використовуваних у їх межах сукупності методів, принципів, прийомів пояснювати схильність зокрема і до академічної нечесності (зворотної сторони доброчесної поведінки в

академічному і не тільки середовищі, наприклад, у бізнес-середовищі, у політикумі), визначати групи ризику, причини використання нечесних практик у поведінці тощо. Оскільки школа відіграє важливу роль у формуванні академічної доброчесності, то вважаємо за необхідне звернутися до учнівського середовища із запитаннями щодо з'ясування сформованості академічної доброчесності з використанням анкетування та кейс-методу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Метою статті є визначення сформованості академічної доброчесності у старшокласників із застосуванням емпіричних методів крізь призму теорій нечесної поведінки у соціальних і поведінкових науках як методологічної основи дослідження.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовими теоріями для вивчення академічної доброчесності та недоброчесності, вважаємо ті, які пояснюють нечесну поведінку людини, а саме: соціальні, економічні та психологічні теорії [1]. Особливе місце серед них посідають теорії девіантної поведінки. Наукові і емпіричні напрацювання у межах цих теорій використовуються і у психології, і у праві, і безперечно, в економіці – планування бізнес-стратегій, маркетингова політика, менеджмент, державна економічна і соціальна політика тощо. У соціальних і поведінкових науках девіантною, соціально неприйнятною, поведінкою вважаються дії, які порушують соціальні норми – неформальні соціальні правила та формальні суспільні очікування та закони. Соціально прийнятною поведінку – дії, які зазвичай вважаються доцільними в присутності інших людей [2]. У своїй роботі ми спираємося на визначення нечесності як відсутності «доброчесності у поводженні з речами, які належать іншим» [3]. Серед різних проявів девіантної поведінки виділяють злочинну поведінку і такий її вид, як крадіжку. На нашу думку, це стосується і запозичення без дозволу чи згоди автора/власника його тексту, ідеї, відкриття, твору або без належного посилання на авторство. Тобто, по суті, це є крадіжкою, злочином.

У витоків теорії соціальної аномії (соціальної дезорганізації) стояв французький соціолог, філософ Еміль Дюркгейм (1858–1917) [4, 5]. Він

пояснює нечесну поведінку – як відхилення від соціальних норм – дезорганізованим станом суспільства, невизначеністю і нестабільністю умов діяльності людини, руйнуванням культурно-моральних конструктів і цінностей. За умов швидкоплинних соціальних змін, людям важко орієнтуватися у повсякчасних соціальних подіях і очікуваннях, тому існують проблеми з узгодженням своїх дій з наявними правилами. А оскільки колишні соціальні норми уже не працюють, а нові ще не сформувалися, то і ціннісні орієнтири у поведінці людей є нестабільними аж до тяжіння до девіантної поведінки, різновидом якої є нечесна поведінка.

У продовження теорії соціальної аномії Дюркгейма американський соціолог Роберт Кінг Мертон (1910–2003) у своїй теорії девіації розглядав нечесну поведінку з погляду соціального впливу на неї. Він вважав, що нечесна поведінка може бути результатом дисбалансу між соціальними очікуваннями (цілями) та реальними можливостями (засобами) для їх досягнення. На його думку, якщо у суспільстві увага зацентована на таких матеріальних цінностях, як успіх і багатство, попри те, що далеко не всі люди мають доступ до легальних засобів досягнення цього успіху і багатства (наприклад, через соціальні, економічні, культурні обмеження), то деякі з них можуть обрати нечесну (девіантну) модель поведінки у досягненні матеріального добробуту. Зміщення акценту на цілі, а не на прийнятні засоби їх досягнення створює у суспільстві стрес, який призводить до руйнування регулятивної структури – до аномії. Мертон визначив сукупність реакцій на аномію, що варіюються від конформізму як дотримання соціальних норм і цінностей шляхом визнання і прийняття традиційних, усталених засобів досягнення цілей, до соціальних інновацій, ритуалізму, ретритизму, бунту. Злочини він також вважав реакцією на аномію. Щодо інновацій, то, на думку Мертона, вони виникають тоді, коли люди цілеспрямовано відходять від прийнятих суспільством засобів досягнення успіху, використовують «інституційно заборонені, але часто ефективні засоби досягнення принаймні симулякра успіху багатства і влади» [6, с. 209].

Розроблена французьким соціологом і кримінологом Габріелем Тардом (1843–1904) теорія культурного перенесення або наслідування, що пояснює девіантну поведінку, представлена у його праці «Le Lois de l'imitation» («Закони наслідування»). Тард перший пов'язав злочинну поведінку із навчанням, із прикладом, із наслідуванням. Він визначив три закони наслідування: перший – підтримка тісного контакту зі злочинцем, навіть у форматі спостереження за ним; другий – наслідування тими, хто перебуває на нижчому соціальному щаблі у силу віку чи статусу, поведінки тих, хто знаходиться вище у соціальній ієрархії; третій – набута у результаті наслідування нова модель поведінки замінить стару, колишню модель поведінки. Тард стверджував, що злочин є результатом наслідування (моделювання) поведінки інших людей, тому люди роблять те, що знають [7].

Про значення соціальної взаємодії у процесі формування поведінки людей, подібно до теорії культурного перенесення Г. Тарда, зазначається в диференціально-асоціативній теорії злочинності (теорія диференціального зв'язку), авторства американського соціолога і кримінолога Едвіна Сазерленда (1883–1950) [8]. Він пояснює виникнення нечесної (злочинної) поведінки людини засвоєнням нею негативних сторін культури – тієї системи цінностей, вірувань та норм, які сприяють злочинності. На переконання Сазерленда, у суспільстві діють психологічні механізми навчання і наслідування прикладів, запозичення з дитинства негативних моделей поведінки безпосередньо у мікросоціумі – у сім'ї, школі, неформальному спілкуванні тощо. Він вважає, що люди відрізняються один від одного за рівнем навчання злочинній поведінці, тобто деякі мають більше навичок та досвіду у здійсненні злочинних дій, ніж інші. До цього ж, люди навчаються злочинній поведінці, асоціюючи себе з іншими – друзями, родичами з досвідом злочинної поведінки. Також люди можуть наслідувати злочинну поведінку, яку вони спостерігають в медіа, кіно, в музиці тощо. І чим раніше людина потрапить під вплив девіанта (злочинця), тим вірогідніше вона буде схильною до девіантної поведінки [9]. Отже, теорія Сазерленда

зосереджується на тому, що злочинна поведінка виникає у процесі навчання та завдяки включенню механізму асоціації з певними соціальними групами або середовищами, в яких злочинність вважається прийнятною, нормальною або навіть підтримується.

До соціальних і поведінкових теорій, які пояснюють нечесну поведінку, належить теорія соціального навчання канадського психолога Альберта Бандури (1925–2021). А. Бандура є автором експерименту під назвою «лялька Бобо», завдяки якому проводилось дослідження моделювання агресії у дітей. Ця агресія стала результатом спостереження дітьми дошкільного віку за поведінкою дорослих, які фізично і словесно ображали у присутності дітей надувну іграшку з обличчям клоуна, що призвело до того, що пізніше діти почали імітувати поведінку дорослих, нападаючи на ляльку такими ж способами. Подальші експерименти, в яких діти спостерігали за насиллям з боку дорослих, продемонстрували аналогічні результати – діти навчалися діяти саме такими способами. Ці способи, манеру спілкування, поведінку вони повторювали упродовж доволі тривалого періоду часу – близько 8 місяців [10]. Отже, діти набувають нової поведінки завдяки імітації, наслідуванню моделі поведінки, ідентифікуючи себе з іншими – з їхніми жестами, емоціями, вчинками і діями, вживаними фразами, словами, інтонацією. В інших теоріях навчання на прикладі такої девіації як вживання наркотиків [11], також припускається, що люди навчаються поведінці, спостерігаючи за тим, як інші демонструють девіантну поведінку.

Крім вищезазначених теорій, вважаємо за доцільне зупинитися на теорії запланованої поведінки американського психолога Ісаака Айзена (нар. у 1942 р.) [12]. Згідно з нею намір індивіда вести себе так чи так визначається трьома факторами: ставленням до поведінки або практик, суб'єктивними нормами та самоконтролем за поведінкою. Перший фактор – ставлення до поведінки – в контексті практик академічної нечесності можна інтерпретувати так: учні, які ставляться позитивно, схвально або байдуже до

порушень, будуть схильнішими до академічної нечесності, ніж учні, які засуджують таку поведінку. Другий фактор – суб’єктивні норми – сприйняття соціального тиску чи очікувань якоїсь поведінки передбачає, що власні переконання будуть слідувати за думкою інших щодо дій, вчинків. Якщо людина відчуває, що важливі для неї люди схвалюють її поведінку, то вірогідніше така поведінка буде тривати і далі. І навпаки – відчуття соціального несхвалення стимулюватиме відмову від якоїсь моделі поведінки. Третій фактор – самоконтроль за поведінкою – стосується сприйняття людиною своєї здатності (наприклад, наявність внутрішніх обмежень/бар’єрів чи ресурсів/навиків) до певної поведінки. Чим вищим у людини є контроль за поведінкою, тим вища вірогідність того, що вона буде реалізовувати таку модель поведінки. Отже, відповідно до теорії запланованої поведінки на намір здійснити певну поведінку та передбачити її впливають установки, суб’єктивні норми і самоконтроль за поведінкою.

Серед суто економічних теорій злочинів можна виділити раціональний підхід до аналізу злочинної поведінки авторства американського економіста, лауреата премії з економіки імені Альфреда Нобеля Гері Стенлі Беккера (1930–2014). У своїй праці «Злочин і покарання: економічний підхід» (1968 р.) він розглядає злочин як результат індивідуального раціонального вибору, який ґрунтується на оцінці ризиків та вигод, тобто злочинець зважує очікувані вигоди від злочинної діяльності та можливі ризики покарання, що включає оцінку ймовірності бути спійманим, засудженим і покараним, а також величину покарання [13]. Отже, Беккер розглядає злочин, керуючись економічними принципами – максимізація вигод і мінімізація витрат. Якщо адаптувати цей підхід до розуміння академічної нечесності як злочину, то її можна розглядати як правопорушення, де мотивацію для вчинення цього «злочину» кожен індивід вибирає для себе окремо, зваживши свою власну вигоду в плані економії кількості зусиль та часу, наприклад, на пошук потрібної інформації (списування, плагіат), на продукування недостовірної інформації (фейки, фальсифікація) та витрати у випадку виявлення цих

фактів (поговорили та й забули чи оприлюднили факти і наклали правові/економічні санкції).

Таким чином, у науковому середовищі сформульовано чимало теорій, що пояснюють нечесну поведінку людей з виділенням психологічних і соціально-економічних факторів впливу на таку поведінку. Ці теорії можна використовувати як базу для аналізу питань академічної доброчесності/недоброчесності в учнівському середовищі, в якому закладаються основи академічної та практичної поведінки майбутнього науковця, викладача, підприємця, менеджера, політика, управлінця, лідера та ін.

На початку 2022 р. (напередодні вторгнення РФ на територію України) нами було складено анкету «Сформованість академічної доброчесності у середовищі старшокласників», за допомогою якої з використанням Google Forms проведено онлайн-опитування учнів 9-11 класів гімназії ім. В. Малика Лубенської міської ради Лубенського району Полтавської області. Загалом було опитано 115 осіб: 71 – дівчата, що склало 62,1%, 44 – хлопці, що склало 37,9%. Також учням було запропоновано ситуаційні кейси «Фактори впливу на академічну доброчесність і нечесність у середовищі старшокласників» із запропонованими варіантами можливих поведінкових реакцій старшокласників, що дало змогу систематизувати отримані емпіричні дані та зробити висновки. Зазначимо, що наша вибірка не претендує на репрезентативність, але, на нашу думку, її цілком достатньо для вивчення проблеми та об'єктивних висновків.

Отримані відповіді учнів дозволяють визначити ступінь дотримання загальноприйнятих етичних норм академічної доброчесності у середовищі старшокласників. Аналіз відповідей респондентів показує, що майже всі опитані учні, а саме 93,9%, ознайомлені з поняттям академічної доброчесності (інформовані вони про це у закладі освіти). У своєму найближчому оточенні чули про це 4,9%, із засобів масової інформації – 1,2% опитаних. Переважна більшість опитаних (80,2%) стверджують, що знають основні цінності, покладені в основу академічної доброчесності, а

19,8% знають частково. На думку старшокласників, найкраще характеризують академічну доброчесність такі якості, як чесність (84%), справедливість (80,2%), рівність (42%), повага (40,7%), довіра (40,7%). Водночас така риса як сміливість набрала лише 7,4% голосів.

Опитування свідчить, що 98,8% респондентів добре розуміє зміст таких понять як – плагіат, списування та обман, 97,5% знає, що таке необ’єктивне оцінювання, а 95,1% – хабарництво. Разом з тим є певні поняття, у змісті яких розбираються далеко не всі респонденти. Що таке фальсифікація не знають 30,9% опитаних, із самоплагіатом не знайомі – 34,6%, а 40,7 % не розуміють поняття «фабрикація».

За спостереженнями учнів, найчастіше старшокласники вдаються до списування (постійно – 23,5%, інколи – 65,4%), плагіату (постійно – 9,9%, інколи – 65,4%) та обману (постійно – 8,6%, інколи – 49,4%). Найменше порушень пов’язано із самоплагіатом (ніколи не допускають 69,1%), фабрикацією (75,3%) і фальсифікацією (80,2%) (рис. 1). Зауважимо, що найменше порушень стосується тих понять і явищ, з якими більше третини учнів, згідно з їхніми відповідями, незнайомі.

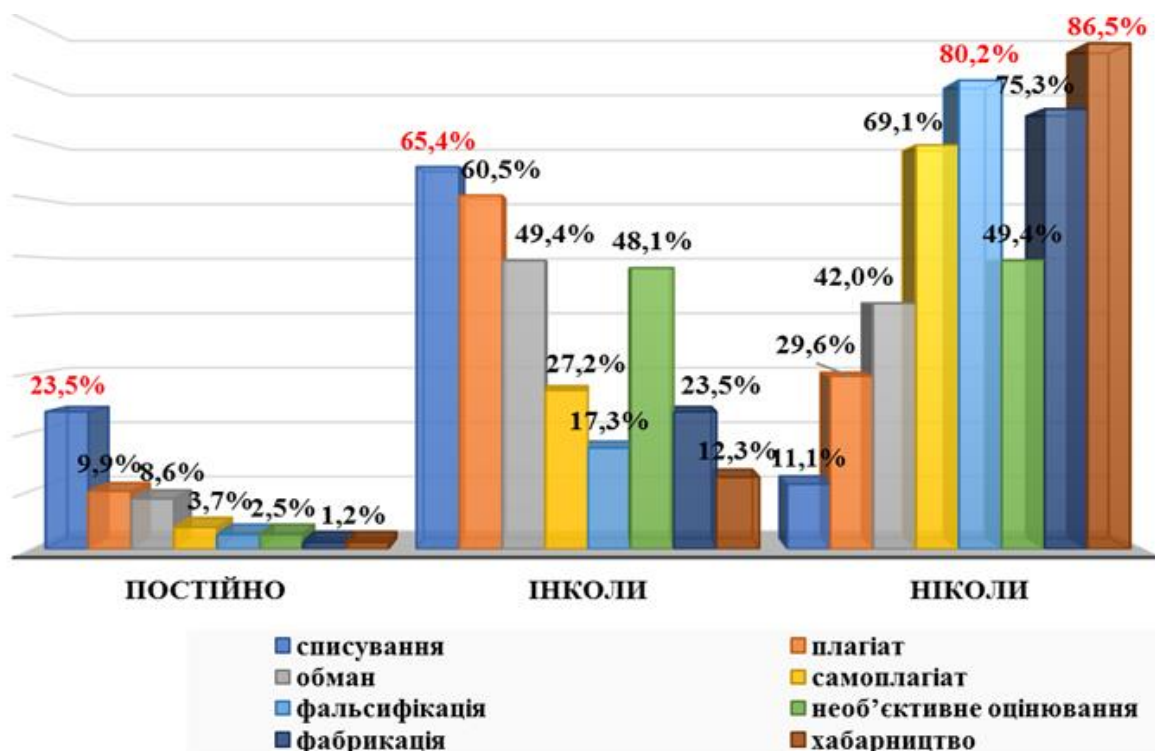

Рис. 1. Прояви академічної недоброчесності в учнівському середовищі

Слід зазначити, що більше половини учнів, а саме 59,3% байдуже ставляться до недоброчесної поведінки однокласників, схвалюють ці негативні прояви – 7,4% і лише 8,6% категорично засуджують таку поведінку.

Переважає більшість учнів (74,8%) зізнається, що інколи порушували принципи академічної доброчесності. Нормою така поведінка є для 5,2% опитаних, і лише 13% стверджують, що ніколи не користувалися нечесними практиками. Ці показники дають можливість стверджувати, що ступінь порушення академічної доброчесності в середовищі старшокласників доволі високий.

Відверто зізнаються, що найчастіше порушують академічну доброчесність у формі списування майже 77% респондентів (інколи – 70,4%, постійно – 6,2%), плагіату – 74,1% (інколи – 68,2%, постійно – 5,9%), схильні до обману – близько третини учнів. Найменше таких порушень як самоплагіат (ніколи не допускають 74,1%), фабрикація (87,7%) і фальсифікація (90,2%). На думку опитаних, найбільш серйозним порушенням академічної доброчесності є хабарництво і необ'єктивне оцінювання. Так вважають 61,7% і 53% учнів відповідно. Найменшу загрозу, на думку опитаних, становлять самоплагіат, плагіат і фабрикація. Найчастіше старшокласники вдаються до списування та плагіату.

Результати дослідження свідчать, що найпоширенішою причиною, яка впливає на прояв академічної нечесності є відсутність мотивації до навчання – так вважає 74,1% опитаних старшокласників. Серед інших чинників (респондентам можна було обрати 4 варіанти відповіді із запропонованих, а також дати власний варіант) були названі: вимога вчителів виконувати складні та об'ємні завдання, великий обсяг домашнього завдання, економія власного часу, легкий шлях до вищих результатів, очікування батьками високих оцінок, необ'єктивне оцінювання вчителями у бік як завищення оцінок у однокласників, так і заниження особистих досягнень учнів, відсутність чітких вимог від вчителів щодо виконання завдань подано (див. рис. 2).

Рис. 2. Чинники, що найчастіше сприяють проявам академічної недоброчесності серед старшокласників

Основними негативними наслідками використання нечесних методів навчання у майбутньому старшокласники вважають зниження рівня знань і компетенцій (66,7%), низькі результати ЗНО (60,5%), недостатній рівень отриманого фаху (48,5%), посередній рівень розвитку в цілому (44,4%). Серед результатів зазначається і зниження конкурентоспроможності (18,5%), відсутність кар'єрного зростання (16%), отримання невисокої оплати за свою роботу (11,1%). Не вбачає жодних наслідків 12,3% респондентів. У разі виявлення та доведення фактів академічної нечесної поведінки 34,6% вважають найбільш дієвим повторне виконання роботи, 33,3% – вивчення ще раз навчального компоненту, близько 10% переконані, що потрібно ставити негативну оцінку. Варіант відрахування зі школи не обрав жоден із тих, хто проходив анкетування.

Опитування показало, що третина (33,3%) старшокласників не готові визначитися із заходами запобігання порушенням академічної доброчесності.

Решта відповідей розподілилися наступним чином: проведення додаткової роз'яснювальної роботи (28,4%), запровадження морального «Кодексу академічної доброчесності класу» (27,1%), утворення «Етичного кодексу учителя» (21%).

На питання про об'єктивність системи оцінювання результатів навчання учнів у школі ми отримали відповіді, подані на рис. 3.

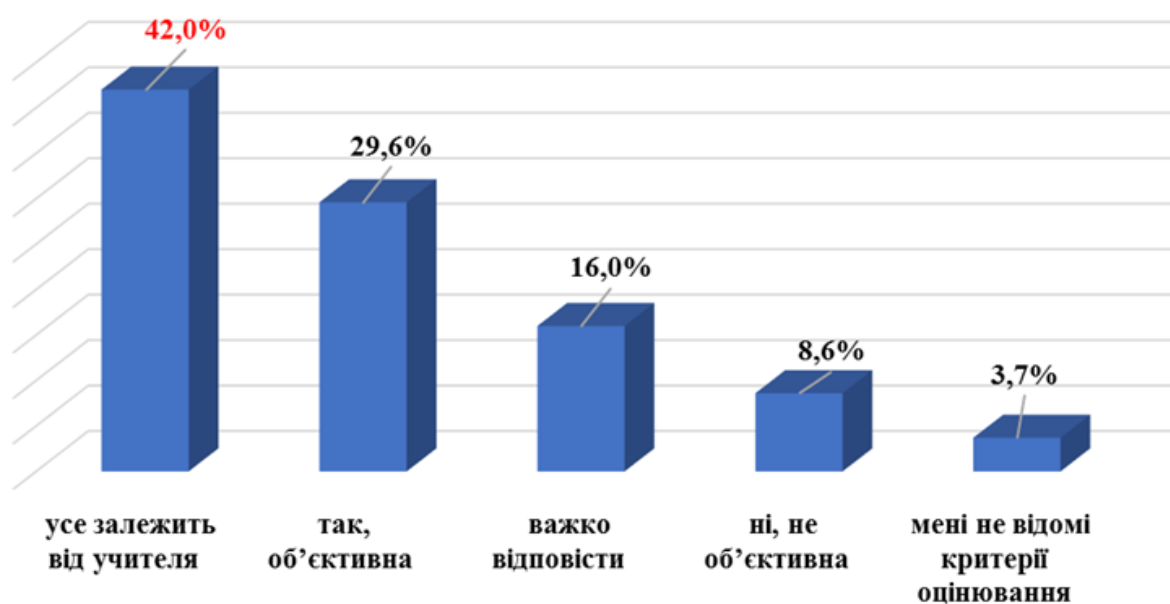

Рис. 3. Відповіді старшокласників на питання анкети «Чи об'єктивна, на Вашу думку, система оцінювання результатів навчання учнів у школі»

Щодо проведення зі старшокласниками бесід про важливість дотримання академічної доброчесності в навчанні, 42% опитаних зазначають, що такі бесіди в закладі освіти проводяться постійно, і така ж кількість – що проводяться, але не регулярно. Водночас 2,5% опитаних переконані, що такі заходи не проводилися жодного разу, а майже 5% взагалі не розуміє про що йде мова. Разом з тим, більше половини старшокласників (55,5%) не вважають, що ситуація покращиться, попри збільшення заходів і посилення

роботи в цьому напрямку. І лише 21% вірить, що у такий спосіб ситуацію можна змінити на краще.

Аналіз відповідей респондентів показує, що 51,9% не готові бути ініціатором запровадження правил академічної доброчесності в класі, тому що для них це неважливо; 17,3% не готові започатковувати цю справу, адже знають, що товариші їх не підтримають, а 26% переконані, що знайдуть собі однодумців.

Слід зазначити, що майже половина опитаних, а саме, 46,3% продовжуючи навчання у закладах вищої освіти, з високою ймовірністю будуть дотримуватися правил академічної доброчесності, адже добре розуміють наскільки це важливо та відповідально. Однак, певна частина старшокласників ще не визначилися щодо дотримання етичних норм у майбутньому: 40% вважає, що все буде залежати від об'єктивних та суб'єктивних причин, а для 8,4% визначальною буде поведінка інших. Ще 5,3% респондентів зізналися, що мають намір у подальшому використовувати нечесні практики в навчанні, оскільки, на їхню думку, це полегшить їм процес здобуття освіти.

Аналіз відповідей старшокласників на запропоновані нами ситуаційні кейси (14 ситуацій) показує, що існує низка визначальних факторів, які є передумовою чесної або нечесної поведінки. Так, за умови, що в класі всі учні дотримуються принципів академічної доброчесності, 41,1% опитаних підтримають започатковану ініціативу в колективі і краще будуть готуватися до занять, але 17,8% у будь якому разі будуть ігнорувати принципи доброчесності, прийняті в класі. Низька ймовірність того, що порушать правила, мотивуючи тим, що ніхто не списує у 15,1% старшокласників. Ще 4,1% учнів пов'язують свою поведінку із думкою більшості та остаточного рішення не прийняли (Ситуація 1, рис. 4).

Ви прийшли навчатися у новий клас, у якому всі учні налаштовані *категорично проти* списування або інших проявів нечесної академічної поведінки. Але під час написання контрольної роботи у Вас виникли складнощі з виконанням певних завдань. **Яка ймовірність того, що Ви скористаєтеся додатковими джерелами для списування?**

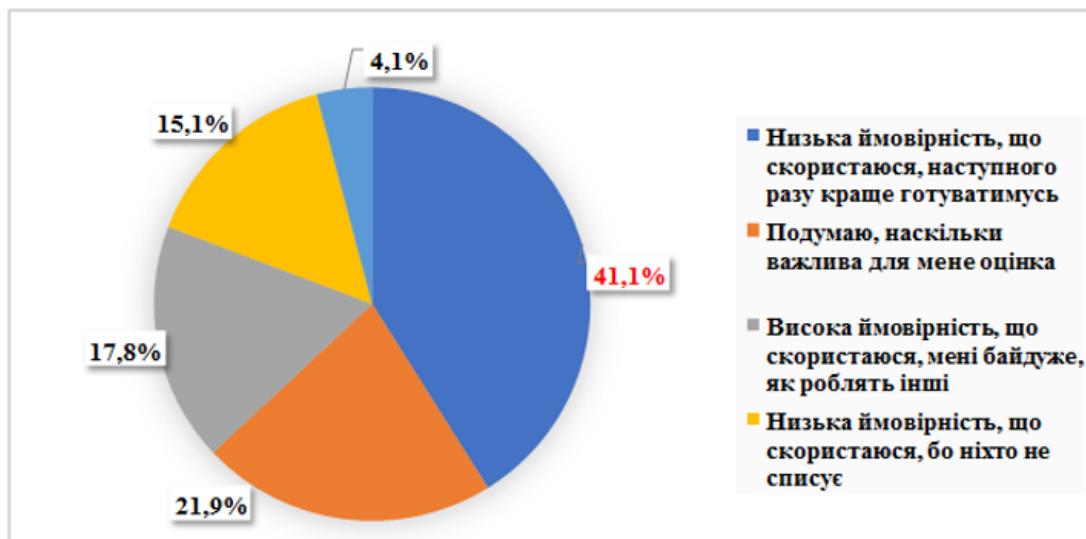

Рис. 4. Ситуація 1

Якщо в класі переважна більшість не приймає доброчесність за норму, то 48,7% опитаних також порушують правила, пояснюючи свою поведінку тим, що так роблять усі; 26,1% – вчинять тим чи тим чином залежно від важливості оцінки з предмета, а для 4,3% визначальною є думка інших однокласників. Близько 20% опитаних, за такої умови, не порушують правила доброчесності, мотивуючи це власними принципами (11,3%) та ігноруванням чужої думки (9,6%) (Ситуація 2, рис. 5).

Ви прийшли навчатися у новий клас, у якому переважна більшість учнів *постійно списує* із різноманітних джерел або у однокласників. **Яка ймовірність того, що Ви скористаєтеся додатковими джерелами для списування, якщо у Вас будуть складнощі з виконанням певних завдань.**

Рис. 5. Ситуація 2

Щодо змодельованої наступної ситуації «У Вашому класі, спільно усі учні обговорили і розробили «Кодекс честі академічної доброчесності», правила якого унеможливають нечесну академічну поведінку під час навчання в класі та підготовці домашніх завдань. **Яка ймовірність того, що Вибудете сумлінно дотримуватися усіх вимог, що передбачені цим документом?»**, близько 32% респондентів упевнені, що будуть дотримуватися правил розробленого спільно класом «Кодексу честі академічної доброчесності», якщо його дотримуватимуться усі, а 27% – якщо навіть решта проігнорує ці вимоги. Цікаво, що близько 16% однозначно порушують норми, а для чверті учнів показовою є поведінка решти. Наступна запропонована ситуація («Попри те, що спільно усі учні обговорили і розробили «Кодекс честі академічної доброчесності», правила якого унеможливають нечесну академічну доброчесність під час навчання в класі та підготовці домашніх завдань, переважна більшість учнів продовжує списувати та нехтує правилами доброчесності. **Яка ймовірність того, що**

Вибудете сумлінно дотримуватися усіх вимог, що передбачені цим документом?») отримала такі реакції старшокласників: якщо ж, попри загальноприйняті правила, більшість, все ж таки, не дотримається вимог, то 46,6% відповіли, що рішення щодо списування будуть приймати залежно від ситуації. Лише 9,3% будуть вчиняти чесно, оскільки переконані, що більшість поступає не правильно. Майже 18% старшокласників мають намір порушити правила, аргументуючи це тим, що їх порушують усі, 12,7% – взагалі не вбачають нічого поганого в нечесній поведінці.

Щодо такої ситуації – «У Вашому класі учні негативно ставляться до тих, хто списує або проявляє інші форми академічної недоброчесної поведінки. Крім того, завжди повідомляють про це вчителя. Але під час виконання семестрової контрольної роботи Ви не знаєте як виконувати певну частину завдань. Це може негативно вплинути на Ваш підсумковий бал. *Яка ймовірність того, що Ви, попри пильність і осуд однокласників, скористаєтеся додатковими джерелами для списування?*», то з високою ймовірністю додатковими джерелами інформації на контрольній роботі скористаються близько 7,8% опитаних, 13,9% – обґрунтовує власну недоброчесну поведінку бажанням отримати гарну оцінку; 16,6% респондентів дотримуються правил, адже для них важливо залишатися чесними, 37,4% не будуть списувати, оскільки це може спровокувати негативне ставлення однокласників, 24,3% – не визначилися з відповіддю.

Правила академічної доброчесності задля матеріальної винагороди за високий середній бал готові порушити 7,8% опитаних, адже, на їхню думку, це збільшує їхні шанси на успіх, 15,7% зроблять це також, але якщо ніхто не помітить. Поведінка 25,4% буде визначатися поведінкою більшості в цій ситуації, а 30,4% – спочатку зважать свої шанси на успіх. Слід зазначити, що лише 20,7% респондентів з великою ймовірністю будуть змагатися чесно, бо для них важливо отримати перемогу за правилами. Такими були відповіді старшокласників на ситуацію, сформульовану так: «Адміністрація Вашого навчального закладу прийняла рішення по завершенню навчального року

матеріально нагородити учнів, які мають найвищий середній бал в класі. Конкуренція в класі висока, адже багато учнів претендують на отримання бонусу. ***Яка ймовірність того, що для досягнення мети Ви будете нехтувати та порушувати принципи академічної доброчесності?».***

Якщо ж подібну вигоду можна отримати за бездоганне дотримання правил академічної доброчесності, то лише 16,4% учнів переконані, що цим номінантом стануть вони. Близько 11% впевнені у своїй перемозі, адже для них є нормою поступати чесно. Певну частину (19,2%) взагалі така умова не цікавить, тож вони й надалі будуть порушувати принципи академічної доброчесності, а 8,2% порушуватимуть їх тому, що не бажають змінювати свої негативні звички. Але більшість (45%), перш ніж визначитися із моделлю поведінки, оцінять свої шанси на перемогу. Це відповіді на таку задану ситуацію: «У Вашому класі, на батьківських зборах було прийнято рішення заохотити учня, який за навчальний рік максимально буде дотримуватися правил академічної доброчесності. Винагорода – грошова премія. Ураховуватися буде думка однокласників і вчителів. ***Яка ймовірність того, що цим учнем/ученицею стане Ви?».***

За великої конкуренції (при визначенні рейтингового балу) переважна більшість учнів (53,4%) проігнорує нечесну поведінку конкурента і пояснює це своєю байдужістю, а 16,4% – змовчить, оскільки не знають, як на це повідомлення відреагує решта учасників. Близько 20% респондентів повідомлять про списування. 16,4% переконані, що всі повинні працювати в однакових умовах, 4,1% розуміє, що це збільшить їхні шанси на отримання вищого балу. Водночас, для 9,7% визначальною буде поведінка інших учасників (Ситуація 3, рис. 6).

Ви закінчуєте 11 клас і складаєте ЗНО. Бал, який Ви отримаєте є рейтинговим (положення залежить від результатів інших учасників зовнішнього незалежного оцінювання). Але під час виконання завдань, Ви помітили, що один учень користується шпаргалками. **Яка ймовірність того, що Ви повідомите про це інструктору?**

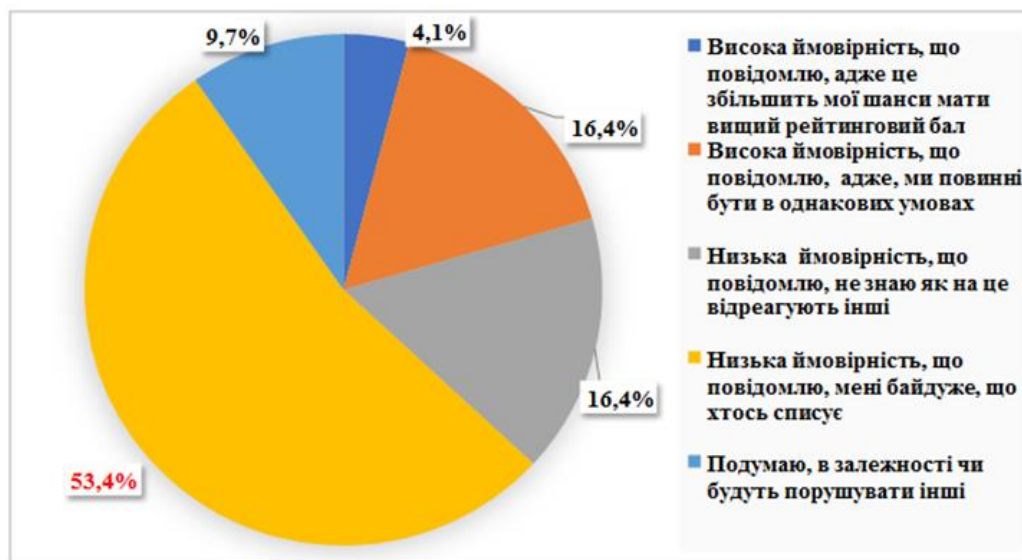

Рис. 6. Ситуація 3

На наступну ситуацію «Ви є учасником міжнародного конкурсу на отримання гранту для навчання та проживання в Німеччині протягом 1 місяця. Для цього разом з іншими претендентами Ви берете участь у написанні есе. Умови конкурсу дуже суворі, за списування – відсторонення від участі. В аудиторії постійно перебуває учитель, який контролює процес. Але Ви розумієте, що Вам важко виконати це завдання без додаткового джерела інформації. **Яка ймовірність того, що Ви скористаєтеся забороненими ресурсами?**» старшокласники відреагували такими відповідями: коли відбувається посилений контроль за групою, то 38,3% респондентів із малою ймовірністю буде списувати на конкурсі; лише 7,8% опитаних не буде вдаватися до хитрощів, щоб перемогти, оскільки переконані, що все повинно бути чесно. Водночас 18,3% вчинять нечесно при першій же нагоді, 12,2% – порушують правила, аргументуючи це збільшенням

шансів на успіх. Для 23,4% визначальним фактором поведінки буде поведінка інших учнів.

Задля перемоги в олімпіаді з улюбленого предмету порушують правила академічної поведінки 41,1% учасників. Причини тому різні: 15,6% впевнені, що це збільшить їхні шанси на успіх, 9,6 % аргументують це масовим списуванням, 34,8% вказують на відсутність контролю. Лише 13,9% дотримається чесної поведінки, адже вважають, що усе повинно бути чесно, а 26,1% все-таки скористаються додатковими джерелами, якщо будуть складні завдання.

Про порушення другом (подругою) правил академічної доброчесності учителю повідомить лише 4,2% респондентів, 48,4 % – з низькою ймовірністю повідомлять, адже і самі будуть списувати. Близько 35% старшокласників стверджують, що не будуть акцентувати увагу на порушеннях, оскільки мова йде про їхніх товаришів. Проаналізувавши відповіді учнів щодо поведінкової реакції на прояв недоброчесності стосовно людини, якій симпатизує респондент, стало очевидно, що 26,3% мало ймовірно будуть розповідати вчителю про порушення, щоб не завдати шкоди тому, хто подобається, а 16,8% ще й самі запропонують допомогу. А переважна більшість – майже 52%, залишиться байдужими до нечесних проявів у навчанні за таких умов.

Результати анкетування показують, що учні не демонструють чітку, однозначну позицію щодо тих порушників етичної поведінки, які раніше викривали своїх однокласників у несумлінних вчинках і повідомляли про це вчителів. Так, 29,5% з великою ймовірністю повідомлять про недоброчесну практику, мотивуючи це тим, що попередньо про них також розповіли вчителям (видали), для 28,4% приводом для «мовчання» є небажання уподібнитися тим, хто повідомляє вчителям про недоброчесні практики однокласників, а 24,2% опитаних не звернуть увагу на списування однокласників із-за байдужості. І лише 11,6% повідомлять учителя, адже переконані, що усі повинні поступати чесно.

Розглянувши ситуацію, де визначним фактором поведінки є заздрість до учня (учениці), який (яка) списує, було виявлено, що з великою ймовірністю не зізнаються вчителю про порушника майже 75% школярів, оскільки не приділяють матеріальним статкам ніякої уваги. Проте, 10,5% опитаних обов'язково вкажуть вчителю на недотримання норм академічної доброчесності цією особою, аргументуючи свої дії власними моральними переконаннями (Ситуація 4, рис. 7).

До Вас у клас прийшов навчатися новий учень (учениця). Він (вона) має дорогі речі, телефон останньої моделі, чим викликав заздрість багатьох однокласників. У той же час, ця особа постійно списує на уроках. **Яка ймовірність того, що Ви повідомите про це вчителя?**

Рис. 7. Ситуація 4

У ході дослідження з'ясовано, що із опитаної групи старшокласників (37,9% хлопців і 62,1% дівчат) схильність до порушення дисципліни мають близько 47% (часто порушують 3,2%, інколи 44,2%), до куріння – 9,5% (3,2% і 6,3% відповідно), алкоголь вживають – 19%, запізнюється у школу та на уроки – 45,3% старшокласників. Якщо звернути увагу на негативне ставлення до оточуючих, то 61,1% інколи, а 3,2% часто конфліктують із

батьками. Із учителями сваряться більше третини (31,6%), з однокласниками мають непорозуміння 60% опитаних. З'ясовано, що до обману батьків вдаються 42,2% старшокласників, обману вчителів – 43,2% (42,4% – дівчата, 44,4% – хлопці), а от із однокласниками до такої негативної практики вдається лише 34,7% молоді, та й то інколи. Близько 70% (66,1% – дівчат, 75% – хлопців) мають досвід списування домашнього завдання в однокласників, а 54,8% (52,5% та 58,3% відповідно дівчат і хлопців) користуються нечесними практиками на контрольних роботах. І тут же, 75% (здебільшого дівчата 77,9%, частка юнаків – 69,4%) зазначає, що з легкістю дозволяє списувати в себе домашні, а 66,3% (52,5% – дівчата, 58,3% – хлопці) – контрольні роботи. Слід звернути увагу, що переважна більшість, а саме 87,4% дітей байдуже ставляться до поведінки своїх однокласників. На це вказує 91,6% хлопців і 84,7% дівчат.

Таким чином, проведене нами опитування старшокласників засвідчило байдуже ставлення до порушень норм етичної академічної поведінки своїх однокласників. Лише незначна частина учнів принципові у дотриманні правил академічної доброчесності, проте мало хто з них має бажання ініціювати впровадження цих правил в учнівському колективі. Нами визначено основні фактори впливу на поведінку старшокласників у контексті академічної доброчесності, а саме: академічна доброчесність самого середовища (там, де усі дотримуються правил, бажання поступати нечесно є незначним, і навпаки), думка однокласників або поведінка більшості, виховання особистості, посилений контроль групи, зважування власних шансів на успіх (вигоди, інтерес).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, вважаємо, що проведений нами емпіричний аналіз сформованості академічної доброчесності у середовищі старшокласників Лубенської територіальної громади Полтавської області в повній мірі доводить наукову спроможність застосування положень соціально-економічних теорій в обґрунтуванні мотивів нечесної поведінки як

методологічної основи дослідження академічної (не)доброчесності. Результати емпіричного дослідження дають можливість з'ясувати наявність сформованості академічної доброчесності у старшокласників та виокремити фактори впливу на чесну або нечесну поведінку. Одержані результати свідчать, що переважна більшість опитаних розуміє поняття академічної доброчесності і знає цінності, на яких вона базується. Старшокласники вказують на чесність і справедливість як основні її характеристики, а сміливість стала поняттям-«аутсайдером». Учні найменше розуміють зміст термінів самоплагіат, фальсифікація і фабрикація. Найчастіше респонденти допускають такі порушення, як списування, плагіат і обман, хоча і не вважають їх серйозними, на противагу хабарництву й необ'єктивному оцінюванню з боку вчителів. Аналіз даних показує, що 80% опитаних хоча б раз порушували правила академічної доброчесності, що свідчить про високий рівень академічної нечесності серед старшокласників.

Емпіричне дослідження показало, що основною причиною зловживань учнями є відсутність у старшокласників мотивації до якісного навчання. Це пов'язано із втратою інтересу учнів до процесу навчання, із формальністю освіти, зі складними навчальними програмами, великим обсягом робіт та із толерантністю суспільства до нечесної поведінки у різних сферах життя. Останній фактор корелює з теорією соціальної аномії (соціальної дезорганізації) Е. Дюркгейма. Причинами списування, які зазначили респонденти, були такі: очікування батьками високих оцінок, необ'єктивність оцінювання вчителями, великий обсяг завдань.

Факторами, що впливають на модель поведінки старшокласників є, перш за все, академічна доброчесність/недоброчесність самого середовища. Там, де усі дотримуються правил, бажання поступати нечесно є незначним, і навпаки. Для багатьох учнів при прийнятті рішення поводитися чесно чи нечесно вирішальну роль відіграє думка однокласників або поведінка більшості, що є віковою особливістю учнів та може бути пояснено теорією соціального навчання, розробленої А. Бандурою.

Матеріальне заохочення не є характерним мотивом вчиняти чесно/нечесно, але переважна частка учнів при цьому раціонально зважують свої шанси на отримання вигоди. Така поведінка пояснюється у межах теорії раціонального аналізу злочинної поведінки Г. Беккера. Неабияку роль у чесній поведінці відіграє і виховання особистості. Так, опитування показало, що є невелика частина старшокласників, яка завжди вчинить правильно, адже для них це є нормою, і є певна кількість респондентів, що порушить правила за будь-яких умов. Посилений контроль групи, що може призвести до негативних наслідків, також є чинником для старшокласників, що збільшує ймовірність чесної поведінки. Ці результати корелюють з теорією запланованої поведінки І. Айзена.

Тож, модель поведінки визначає оточення, в якому навчаються учні, а саме: сприйняття колективом етичних правил поведінки, ефект наслідування більшості, зважування власних шансів на успіх (вигоди), моральні якості старшокласників, зовнішній контроль.

На наше переконання, подальшого дослідження потребують поведінкові реакції на дотримання чи недотримання академічної доброчесності інших соціальних груп – зовнішніх стосовно старшокласників: вчителів, академічної спільноти, представників владних структур, бізнесу, пересічних громадян як у період воєнних дій на території України (бо війна загострює відчуття/реакції на різні явища і процеси, вносить корективи у пріоритети і цінності, змінює ставлення до рутинних процесів і повсякденних речей, до споживання тощо), так і у повоєнний період – період відновлення. Адже недоброчесна поведінка, як проекція набутої академічної недоброчесності у тому ж шкільному середовищі, завдає суттєвої шкоди не лише учнівському чи академічному середовищу, а й може заподіяти шкоди бізнесу, як можливій сфері їх професійної самореалізації у майбутньому: порушити взаємну довіру між співробітниками, партнерами, споживачами, клієнтами, постачальниками, посередниками; підірвати етичні стандарти, створити негативний імідж компанії; знизити продуктивність праці,

прибутковість компанії тощо. Доброчесна поведінка є важливою для підтримки здорової виробничої і трудової атмосфери, для успішного функціонування бізнесу. У цьому контексті також потребує дослідження політика компаній щодо розробки превентивних заходів для запобігання недоброчесної поведінки та заходів-санкцій у разі її виявлення.

Література

1. Непокупна Т. А., Матвієнко Н. Л., Іванова В. О. Основні теорії, що пояснюють нечесну поведінку в освітньому середовищі // Соціально-економічні, політичні та гуманітарні виміри національного та місцевого розвитку : зб. наук. ст. учасників третьої всеукраїнської наук.-практ. конф. / редкол. : С. В. Степаненко (голова ред.) та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. – С. 179-184. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19086/1/35.pdf>_(дата звернення: 01.05.2024).
2. Elizabeth Hartney. Deviant Behavior: Definition, Causes, and Types. Understanding the difference between socially acceptable and deviant behavior. URL : <https://www.verywellmind.com/socially-acceptable-to-socially-deviant-addictions-22243> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Значення нечесності (що це таке, поняття та визначення) – вирази – 2022. URL : <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-deshonestidad> (дата звернення: 10.02.2022).
4. Теорія соціальної дезорганізації. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_соціальної_дезорганізації (дата звернення: 11.05.2024).
5. Kavetskiy S. Концепція аномії Е. Дюркгейма та сучасні соціальні трансформації. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». № 35. С. 38-41. URL : <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/5490> (дата звернення: 9.05.2024).

6. Merton, Robert K. (1968) Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press URL : https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4250035/mod_folder/content/0/Textos/Merton%2C%20Social%20Theory%20and%20Social%20Structure.pdf (дата звернення: 12.05.2024).

7. Gabriel TARDE. Les lois de l'imitation. Première édition, 1890. Réimpression du texte de la deuxième édition, 1895. Paris : Éditions Kimé, 1993, 428 pp. URL : https://philosophie.universite.tours/documents/1890_Gabriel_Tarde.pdf (дата звернення: 12.05.2024).

8. Edwin Sutherland. American criminologist. URL : <https://www.britannica.com/biography/Edwin-Sutherland> (дата звернення: 13.05.2024).

9. Sutherland & Cressey - 1978 - Criminology by Edwin H. Sutherland, Donald R. Cressey. PDF. URL : <https://ru.scribd.com/document/458166854/SUTHERLAND-CRESSEY-1978-Criminology-by-Edwin-H-Sutherland-Donald-R-Cressey-pdf> (дата звернення: 13.05.2024).

10. Albert Bandura. American psychologist. URL : <https://www.britannica.com/biography/Albert-Bandura> (дата звернення: 13.05.2024)

11. Strickland, J. C., & Smith, M. A. (2014). The effects of social contact on drug use: Behavioral mechanisms controlling drug intake. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 22(1), 23-34. URL : <https://doi.org/10.1037/a0034669> (дата звернення: 28.04.2024).

12. Ajzen, I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 1991. 50(2), 179-211. doi: 10.1016/0749-5978(91)90020-t. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/074959789190023M> (дата звернення: 22.04.2024).

13. Gary S. Becker. Crime and Punishment: An Economic Approach. University of Chicago and National Bureau of Economic Research. URL : <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3625/c3625.pdf> (дата звернення: 13.05.2024).

References

1. Nepokupna, T.A. Matviienko, N.L. and Ivanova, V.O. (2022), “Basic theories explaining dishonest behavior in the educational environment”, *Sotsial'no-ekonomichni, politychni ta humanitarni vymiry natsional'noho ta mistsevoho rozvytku : zb. nauk. st. uchasnykiv tret'oi vseukrains'koi nauk.-prakt. konf. [Socio-economic, political and humanitarian dimensions of national and local development: a collection of scientific articles of the participants of the third All-Ukrainian scientific and practical conference]*, PNPu imeni V.H. Korolenka, Poltava, Ukraine, pp. 179-184, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19086/1/35.pdf> (Accessed 01.05.2024).

2. Hartney, E. (2023), “Deviant Behavior: Definition, Causes, and Types. Understanding the difference between socially acceptable and deviant behavior”, available at: <https://www.verywellmind.com/socially-acceptable-to-socially-deviant-addictions-22243> (Accessed 10.05.2024).

3. ninanelsonbooks.com (2022), “Meaning of dishonesty (what it is, concepts and definitions)”, available at: <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-deshonestidad> (Accessed 10.02.2022).

4. wikipedia (2024), “Social disorganization theory”, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_disorganization_theory (Accessed 11.05.2024).

5. Kavetskiy, S. (2016), “Durkheim’s Concept of Anomia and Contemporary Social transformation”, *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriiia «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspil'stva: metodolohiia, teoriia, metody»*, vol. 35, pp. 38-41, available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/5490> (Accessed 9.05.2024).

6. Merton, R.K. (1968), Social Theory and Social Structure, The Free Press, New York, USA, available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4250035/mod_folder/content/0/Textos/Merton%2C%20Social%20Theory%20and%20Social%20Structure.pdf (Accessed 12.05.2024).
7. philosophie.universite.tours (1993), “Gabriel Tarde. Les lois de l'imitation. Première édition, 1890. Réimpression du texte de la deuxième édition, 1895. Paris”, available at: https://philosophie.universite.tours/documents/1890_Gabriel_Tarde.pdf (Accessed 12.05.2024).
8. britannica (2024), “Edwin Sutherland, American criminologist”, available at: <https://www.britannica.com/biography/Edwin-Sutherland> (Accessed 13.05.2024).
9. Cressey, D.R. and Sutherland, E.H. (1978), “Criminology”, available at: <https://ru.scribd.com/document/458166854/SUTHERLAND-CRESSEY-1978-Criminology-by-Edwin-H-Sutherland-Donald-R-Cressey-pdf> (Accessed 13.05.2024).
10. britannica (2024), “Albert Bandura. American psychologist”, available at: <https://www.britannica.com/biography/Albert-Bandura> (Accessed 13.05.2024).
11. Strickland, J.C. and Smith, M.A. (2014), “The effects of social contact on drug use: Behavioral mechanisms controlling drug intake”, Experimental and Clinical Psychopharmacology, vol. 22 (1), pp. 23-34, available at: <https://doi.org/10.1037/a0034669> (Accessed 28.04.2024).
12. Ajzen, I. (1991), “The theory of planned behavior”, Organizational Behavior and Human Decision Processes, vol. 50 (2), pp. 179-211. available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/074959789190023M> (Accessed 22.04.2024). doi: 10.1016/0749- 5978(91)90020-t
13. Becker, G.S. (1974), “Crime and Punishment: An Economic Approach”, University of Chicago and National Bureau of Economic Research, available at: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3625/c3625.pdf> (Accessed 13.05.2024).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.